

СЕРЕДНЬОВІЧНА ОСОБИСТІТЬ: КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ СТАНОВЛЕННЯ

Відомо, що західноєвропейська середньовічна філософія виникає, маючи перед собою розмаїття античної філософської думки. В контексті проблеми становлення особистості вона зіштовхнулася, насамперед, з необхідністю теоретично вирішити головну проблему людської життєдіяльності, що була поставлена греко-римською античністю. Мова іде про детермінованість поведінки індивіда і у зв'язку з цим про модель побудови його взаємостосунків з суспільством. Адже зростання суб'єктивності відбувалося протягом всієї пізньої античності та стало важливим показником поглиблення особистісної свідомості того часу. Християнська філософія не могла не враховувати цей досить суттєвий фактор суспільних процесів. Потяг перехідного суспільства до духовного очищення, морального самозаглиблення, "вдивляння" індивіда в самого себе набрало в християнстві форму вчення про спасіння душі. І якщо Сократ цей процес уявляв суто індивідуальним і таким, що здійснюється завдяки виробленню потреби в самодостатності індивіда, то в рамках середньовічної філософії таке спасіння обґрунтовувалося лише зовнішньою детермінацією – Абсолютом. Звідси випливає, що свободна воля непотрібна, а якщо вона проявляється, то це призводить не до спасіння душі, а до гріховності. Саме так розглядає цю проблему Августин (354–430 рр.), найбільший авторитет середньовічного християнського західноєвропейського світу до Фоми Аквінського. "Коли я шукаю Тебе, Боже мій, я шукаю щасливого життя. Буду шукати Тебе, щоб жила душа моя". Щастя в тому, щоб постійно піклуватися про спасіння власної душі, а суттю останнього є пошуки Бога. В такому разі індивід не відхиляється від свого призначення – любити Бога, бути в лоні Бога і своєю життєдіяльністю реалізовувати замисел Божий – творити благо. Між тим, людський світ переповнений злом, але в цьому винна сама людина, її свободна воля. Вона постійно вабить індивіда до того, що той переступає божественний закон і впадає в гріх. Це відбувається тому, що, згідно з вченням Августина, є два суспільства людей: "державна Божа" і "державна земна". "Дві держави, – пише Августин, – створені двома родами любові, – земна любов'ю до себе, доведеною до презирства до Бога, а небесна любов'ю до Бога, доведеною до презирства до самого себе". В "державі Божій" стосунки між людьми ґрунтуються на любові, а в "державі земній", де знаходить відображення свободна воля людини, панують "похоть владарювання" і насильство. В цій державі домінують людські закони, "а коли людина живе за людиною, а не за Богом, вона подібна дияволу". Звідси і рецепт звільнення від парадоксу свободної волі – звільнитися від самої свободної волі, оскільки вона породжує світ гріха і несправедливості. А значить і звільнитися від власної індивідуальності, бо саме вона органічно пов'язана зі свободою волі індивіда змістом життєдіяльності останнього. Таким чином, набути типового, стандартного, того, що не відрізняє одного від інших. Саме це ми і спостерігаємо, вивчаючи особливості середньовічного західноєвропейського індивіда.

Особистість в середні віки – це не якась завершена соціоприродна система, сутнісні сили якої внутрішньо взаємопов'язані та створюють певну гармонію, цілісність. Тому вона не є індивідуальністю, яку суспільство шанує саме за її неповторність, унікальність. Навпаки, суспільну вартість в особистості одержує те, що є типовим, стандартним, яке дозволяє соціуму без особливих зусиль порівняти її з іншими, вивести її масштаб, поставити в ранжир, включити в спілкування і колективну дію. Визнання середньовічних мислителів, що "неподільне, індивідуальне невиразне" виявляє принциповий підхід тієї епохи на зверхність, насамперед, стереотипного, надіндивідуального. Тому особистість цього часу розуміється як набір певних якостей, що в більшій чи меншій мірі характеризують типове в ній. Причому таким чином, що кожна з якостей має самостійне значення і не впливає з внутрішньої сутності особистості. "Образ людини – "посудини", що наповнюється різним зовнішнім стосовно до його сутності змістом, якнайкраще розкриває відсутність в ту епоху уявлень про моральну неповторність індивідуальної та суверенної особистості". Більше того, цей зовнішній зміст (вплив) виражається через особисті соціальні якості індивіда, які корелюють (детермінують) його поведінку. Таким чином, окремий вчинок середньовічної особистості впливає з окремої його якості. Як бачимо, про самодетермінованість, самодостатність сократівського індивіда середньовічна філософія навіть мови не веде, хоч ціль переслідує навіть формально дуже близьку – спасіння душі, становлення особистості.

Особистість західноєвропейського середньовіччя не бачить свою індивідуальність своєрідним центром, звідки виходять імпульси її життєдіяльності, спрямованої на інших людей. Навпаки, такий центр для неї знаходиться далеко поза нею, він повністю детермінує її діяльність, особливо ту, яка спрямована на загальне благо. Звідси випливає, що така особистість шукає себе не в собі, а в Абсолюті, поза власною індивідуальністю. Ось чому середньовічний автор (філософ, художник, письменник, всякий оригінал) самореалізується не доцентровим чином, а відцентровим. Він співвідносить своє "Я" з зовнішнім світом так, що останній поглинає його особистість. Таким чином, однією з найважливіших рис процесу становлення середньовічної західноєвропейської особистості є відмова від себе, самовідречення, самознищення. Це такий процес самопізнання, при якому індивід, усвідомлюючи себе особистістю в цьому світі, неповторністю, унікальністю, спрямовує свої потенційні сили саме на затушовування власної індивідуальності. Це таке "вдивляння в себе" (самопізнання), що примушує його виявляти в собі типове, стандартне, неоригінальне. І чим більше його знаходить індивід, тим більше становлення особистості його самореалізація наближаються до Зразка, Еталону.

Відмова середньовічної особистості від власної індивідуальності характеризує процес відчуження особистості, яке є досить унікальним явищем європейської історії. Оскільки Абсолюту підкорювалися всі – це набрало масового характеру. Разом із тим, таке відчуження відрізнялося добровільністю, адже відмова від самого себе і пошуки власного “Я” через Абсолют генерувалися на рівні переконань людей. По-третє, відчуження як момент становлення середньовічної особистості в Західній Європі мало своїм явним, видимим ґрунтом духовні елементи життєдіяльності індивіда і суспільства, а не матеріальні, економічні, як це розгорнулось пізніше, в період зародження і розвитку капіталізму та диференціації західного суспільства. Нарешті, відчуження середньовічної особистості парадоксальне, бо воно розвинулося на фоні досить високої синкретичності суспільного та індивідуального життя в ті часи. Буття індивіда середніх віків відзначалося близькістю до природи, безпосереднім становленням до життя, органічним його переживанням, глибокою колективістською психологією.

Двоїстість (парадоксальність) простежується практично у всьому середньовічному суспільному організмі. Відзначимо її на рівні Августина. В “Сповіді” він, проголошуючи величність Бога і власну мізерність, убогість, все ж в деяких місцях відходить від цього правила, акцентуючи увагу на ролі самопізнання. “Не блукай зовні, а ввійди в середину себе”. І ще: “Люди йдуть дивуватися гірським висотам, морським валам, річковим просторам, океану, що охоплює землю, круговороту зірок, – а себе самих залишають осторонь!”. Цю ж роздвоєність можна спостерігати і в житті середньовічної особистості. З одного боку, усвідомленість власної оригінальності, неповторності і природна потреба в самореалізації, у вдосконаленні власної індивідуальності. З іншого боку, відсутність соціокультурних основ для ствердження своєї оригінальності, суспільна вимога до її знищення. Мабуть, звідси та психологічна дисгармонія епохи середніх віків, про яку так багато написано. Вона викликала в особистості емоційне занепокоєння, страждання від духовної та соціальної депресії. Такий стан міг доходити до масштабів масового психозу і глибоких невротичних явищ. Тому індивід тієї епохи змушений був відчувати себе унікальністю, старанно приховувати свої справжні погляди, індивідуальні інтереси і потреби. Це вимагало від нього максимальних зусиль, незвичайного внутрішнього зосередження і вслуховування. Становлення особистості вимагало вияву всієї волі індивіда, граничного напруження його інтелектуального, психічного життя, багатократного повторення одних і тих самих мислительних операцій з метою найбільш адекватної відповідності його людських якостей встановленим нормам. Того ж, “хто відзначився на цьому багатотяжкому шляху, славили за здійснення...належного, за ідеальну відповідність норми і тим самим її перевищення, але не за особисту оригінальність, не в образі індивідуальності”.